

Din contribuțiile profesorului Henri H. Stahl la dezvoltarea sociologiei istoriei¹

Iancu Filipescu

Universitatea Politehnică, București

Cugetări fără conținut sunt goale, intuiții fără concepte sunt oarbe.

Immanuel Kant

Constantin Noica îl situează pe H.H. Stahl printre personalitățile care au înțeles cel mai bine lumea satului românesc: „Iar în mijlocul nostru sunt cărturari care au ridicat cunoașterea satului, a acestei realități spontane, la o asemenea treaptă de înțelegere și luciditate, încât de la câte unul ca ei (cum e H.H. Stahl), care poate nu s-a născut și nu a trăit de-a dreptul în nici un sat, aștepti totuși cele mai frumoase „Amintiri despre sat”. Este, fără îndoială, una din cele mai drepte caracterizări și recunoașteri ale valorii omului de știință. (Noica, 1987, 183, *apud* Stahl, 1981)

Pentru a înțelege mai bine geneza operei ilustrului sociolog, se impun două precizări, și anume:

a) După cum se știe, una din temele majore, care au generat la noi aprige confruntări și una din cele mai bogate literaturi, a fost „Chestiunea agrară” care, în principal, viza caracterul legitim și necesar al împrumutării țăranilor. Declanșată de Revoluția de la 1848, de nevoia Reformei agrare de la 1864 și de consecințele ei, multe din ele „perverse”, potențată de răscoala țăranilor de la 1907, ea a constituit „fermentul” apariției și dezvoltării istoriei sociale și a sociologiei

istoriei, al căror principal întemeietor a fost Nicolae Bălcescu. Acesta are și meritul de a atrage atenția asupra prezenței în număr mare a țăranilor liberi, chiar și în prima jumătate a secolului al XIX-lea: „Munții erau mai populați și tot lăcuiitorul a trebuit să-și aibă moșia sa. Acum încă cei mai mulți moșneni se află în munți. Câmpia, care din apăsarea năvălirii barbarilor pe alocurea rămăsese pustie, trebuie să fi rămas pe seama statului, formând ceea ce la romani se numea *ager publicus*. Din aceste locuri domnii făceau danii. Ele însă au trebuit să fie puține la număr, căci curând după aceea vedem pe domni a fi siliți a cumpăra moșii de la moșneni spre a face danie vreunui boier sau a înzestra vreo mănăstire” (Bălcescu, 1960, 154).

Alături de Nicolae Iorga, P.P. Panaitescu, H.H. Stahl face parte din pleiada marilor istorici după care „*societatea românească din epoca întemeierii statelor cuprindea numai țăranimea liberă și stăpânitoare de pământuri*. Abia mai târziu, printr-o evoluție socială lentă, o parte din această țăranime, sărăcind, a fost aservită gliei. Așadar, în societatea patriarhală a începuturilor nu ar fi existat oameni lipsiți

de libertate și pământ, pe care-i cunoaștem sub numele de rumâni sau vecini...” (Donat, 1937, 227) (s.n.);

b) O a doua problemă de mai largă extensie, implicând-o cel mai adesea și pe prima, a fost aceea privind căile specifice de pătrundere a capitalismului în Principatele Române, apoi în Vechiul Regat și având printre principalii teoreticieni pe C. Dobrogeanu-Gherea. Ideile acestuia au constituit punctul de plecare al activității sale științifice. După campania de la Rușetu (1926) – mărturisirea H.H. Stahl – „din ce în ce mai clar înțelegeam câtă dreptate avusese C. Dobrogeanu-Gherea atunci când formulase teoria pătrunderii «capitalismului» într-o țară «înapoiată», integrarea acesteia în orbita capitalistă, ducând la formațiunea socială «hibridă» a «neo-iobăgiei». Numai că sursele de informație de care dispunea Gherea aveau în vedere exclusiv satele clăcășești, *prea puțin și neclar fiind luate în considerație satele «libere» răzeșești și moșnenești*” (Stahl, 1981, 44) (s.n.). Spre acest ultim tip de sate își va îndrepta atenția aproape toată viața, nelimitându-se la informația științifică existentă sau la exegeza documentelor, așa cum fac istoricii „tradiționaliști”, ci realizând și amănunțite investigații pe teren, luând în considerare acele „enclave” în care ar mai putea „supraviețui forme arhaice de viață socială țărănească”. Ariile de cercetare i-au fost sugerate de Dimitrie Cantemir care în *Descriptio Moldaviae* vorbea de existența a trei „republici” țărănești: *Vrancea, Câmpulung Moldovenesc și Chigheciul*².

Școala Sociologică de la București, al cărui membru marcant a fost, precum și concepția sociologică a lui Dimitrie Gusti (privită mai mult ca o „unealtă de lucru”) au constituit mediul propice atingerii obiectivelor sale științifice. Studiarea pe „viu” a satului devălmaș arhaic și a diverselor sale forme de evoluție impunea elaborarea unei metodologii riguroase a cercetării

multi- și interdisciplinare, cea a monografiei sociologice. Deci, nu întâmplător, H.H. Stahl a acordat o atenție specială metodelor și tehnicilor investigării sociologice, el fiind în acest domeniu „maestrul” de necontestat al școlii Sociologice Românești. Cercetările de teren le-a desfășurat mai cu seamă în satele *Nerej* din Țara Vrancei, *Fundul Moldovei* din fostul județ Câmpulung Moldovenesc, *Drăguș* din Țara Oltului, *Runcu* din județul Gorj și *Cornova* din fostul ținut al Orheiului, sat așezat între valea Ichelului și cea a Culei...

După anul 1938, în activitatea școlii are loc o adevărată „cotitură”, mai ales datorită strădaniilor lui Anton Golopenția, H.H. Stahl și Traian Herseni, care, convingându-l pe Dimitrie Gusti de neputința monografierii simultane a celor peste 15 000 de sate în scopul constituirii *Sociologiei Națiunii*, au orientat cercetările spre monografii centrate pe „probleme” și regionale. Această etapă, rămasă în mare parte în stadiu de proiect din cauza vicisitudinilor vremii, reprezintă o adevărată fază de „experimente sociologice”, a constituirii unor noi metode și tehnici necesare realizării pe bază de cercetări *multi- și interdisciplinare*, a comparațiilor și generalizărilor cerute de întemeierea *Științei Națiunii*. În acest scop au fost elaborate metode precum: a) *Tipologia satelor și monografierea satelor reprezentative pentru fiecare tip*; b) *Studiul intensiv al unui sat „pilot” și monografierea sumară a celorlalte sate dintr-o regiune dată*; c) *monografierea sumară a tuturor satelor dintr-o zonă (regiune)*.

Cercetările de teren privind satul răzeșesc arhaic au început în anul 1927 în localitatea *Nerej* din Țara Vrancei, iar monografierea completă a satului (satul „pilot”) și cea sumară a celorlalte sate din regiune s-a realizat în anul 1938³ (Stahl, 1939). Metoda utilizată a fost prin

urmare cea de tip b. După cum mărturișește chiar autorul, rezultatele obținute au fost remarcabile : „știam în momentul sosirii mele în Vrancea doar ceea ce se scrisese în literatura românească despre satul răzeșesc. Mi-l închipuiam deci pe atunci așa cum continuă astăzi încă să și-l închipuie foarte mulți, anume ca pe un sat genealogic, născut din creșterea organică a unei familii originare, folosind ca atare o devălmășie pe spiță de neam, asupra căreia opera transmisia ereditară. Uimirea mea a fost totală atunci când în Vrancea am întâlnit o formă de viață socială inedită, despre care nimeni nu scrisese vreun rând și nici nu formulase vreo părere, forma de viață care, dacă se adevărea a fi ceea ce părea a fi, era de natură să răstoarne întreaga noastră concepție despre aceste sate răzeșești și, în consecință, despre întreaga noastră structură socială veche. Am întâlnit o *formă de devălmășie care nu avea nimic familial în ea, nici prin sfera sa geografică imensă, căci o întreagă regiune cunoștea o organizare socială care se aseamănă mai mult cu Statul, decât cu familia și nici în alcătuirea sa internă...*”. Vrancea se prezenta geografic „ca o țară închisă, izolată, adevărată cetate de margine privilegiată; condiții biologice de masă demografică restrânsă, relativ puțin densă; trăind în formă de grupe familiale devălmașe; condiții psihice de obște tradițională difuză; condiții istorice de autonomie locală perfectă; manifestări spirituale de puternic folclor; manifestări economice de gospodărie casnică închisă, grefată pe autarhie devălmașă; manifestări juridice de drept obișnuielnic viguros și atotstăpânitor; manifestări administrative de conducere în democrație primitivă născătoare a unei confederații intersătești” (Stahl, 1942) (s.n.).

Munca în echipă a fost dublată de dese reveniri în satele vrâncene, de participare, în calitate de observator, la viața acestora.

Activitatea de teren a sociologului istoric a fost dublată de cea a antropologului.

Datele culese de pe teren de către un tehnician desăvârșit, dublate de exegeza documentelor scrise, dar nu a unor documente luate „izolat”⁴ (așa cum procedează unii istorici pentru a-și ilustra punctul de vedere), ci în „masă”, prelucrate statistic (pentru a surprinde regularități, tendințe și a elimina informațiile eronate), studierea unei literaturi științifice imense au stat la baza elaborării operei de sinteză publicată în volumele : *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* (3 vol., 1950-1965) și *Les anciennes communautés villageoises roumaines. Asservissement et pénétration capitaliste* (București-Paris, 1965).

Noutatea demersului epistemologic propus de H.H. Stahl este subliniată de P. Caraion : „Dar fie că se aplică trecutului, fie că se aplică prezentului, principiile cunoașterii sociologice mobilizate de el rămân *aceleași*. Deosebiri există, într-o oarecare măsură, în unele tehnici de lucru științific. Bunăoară, pentru a ajunge la cunoașterea celor mai vechi alcătuiți, sociologul pornește de la ceea ce în prezent mai persistă din ele și procedează «de-a-ndă-rătelea», printr-un soi de «numărătoare inversă», reconstituind pas cu pas realitățile de altădată. Dar sociologul nu se oprește aici. După ce merge cu investigația până la punctul unde consideră că materialul faptic îl susține, el «reface», «reconstituie» întregul proces istorico-social până la zi. Baza metodologică, și într-un caz și-n celălalt, rămâne aceeași : analiza structural-istorică, analiza formelor de viață socială considerate în devenirea lor istorică, în procesul lor de apariție și dispariție” (Caraion, 1971, 138-139). Utilizarea tipologiilor se dovedește obligatorie.

Satul devălmaș, existent încă dinaintea domniilor autohtone, este definit ca „o asociație de gospodărie familiale, pe baza unui teritoriu stăpânit în comun, în care

colectivitatea ca atare are drepturi anterioare și superioare drepturilor gospodăriilor alcătuitoare, drepturi exercitate printr-un organ de conducere denumit „obște” (Stahl, 1959, II, 25). Aceste drepturi sunt : amestec în organizarea proceselor de producție ; amestec în viața publică și privată a satului ; amestec în crearea și aplicarea obiceiului pământului ; amestec în reglementarea relațiilor intercomunitare ; drept de *protimisis* sau măcar de supraveghere a relațiilor comerciale cu exteriorul ; drept de preemption împotriva vânzărilor funciare ; drepturi în privința relațiilor cu statul ; dreptul de a reprezenta comunitatea ; delegarea mandatarilor. Satul devălmaș cunoaște două tipuri fundamentale aflate în succesiune, dar și în raport de coexistență : 1) *satul devălmaș arhaic* este „un sat cu o obște democratic egalitară, vag colorată gerontocratic, cu o populație omogenă, alcătuită exclusiv din băștinași, formând o singură *ceată*, închisă nebăștinașilor, folosind trupul de moșie în devălmașie absolută, prin «stăpâniri locuiești» și, excepțional, «pe sume de stânjeni», pe baza unei economii naturale, dominată de folosirea prin muncă directă a pământului, în tehnicile primitive ale defrișărilor și deștelenirilor permanente” (*ibidem*, 9). Stăpânirea colectivă se întindea asupra a tot ce era creat de natură (pădure, pășune, câmp, ape etc.), iar stăpânirea gospodărească se exercita asupra a tot ce fusese obținut prin muncă : curăturile, prisăcile, grădinile de zarzavat, heleșteul săpat de mâna omului, viile plantate, livezile cu pomi roditori și, în primul rând, casa construită. „Spre deosebire de «mir», distribuțiile de loturi nu au în satele noastre un caracter de periodicitate : odată distribuite, loturile rămân în posesia statornică a gospodăriilor, transmițându-se ereditar sau prin vânzări și donații” (*ibidem*, 60-61) ; 2) *satul devălmaș umblător pe bătrâni* este un sat cu o obște înlăuntrul căreia s-au

produs diferențieri de avere, cu drepturi inegalitare, expresie a unei populații scindate în cete multiple și categorii sociale diverse, cei bogați începând să domine asupra celorlalți membri, cu interese antagonice, puternic invadată de nebăștinași și acaparatori locali, care-și întemeiau drepturile nu pe băștinășie, ci pe contracte, ducând o aprigă luptă socială pentru acapararea „veniturilor” și a fondului vălmaș pe baza unei economii de schimb și a unor tehnici de lucru, permițând exploatarea an de an a acelorași terenuri. În obște deveneau tot mai accentuate relațiile de exploatare, distribuțiile egalitare ale pământului se făceau tot mai rar, până ce dispăreau cu totul în favoarea proprietății private (*ibidem*, 9-10).

Procesele de aservire ale satelor devălmașe umblătoare pe bătrâni au început încă din epoca anterioară întemeierii domniilor autohtone, continuând neliniar până la sfârșitul feudalismului. După tipul și gradul de aservire, putem distinge sate devălmașe complet aservite – boierești, mânăstirești, domnești – sau parțial aservite (mixte). Prezența în masă a satelor moșnenești sau răzeșești, caracterul devălmaș umblător pe bătrâni sau organizat negenealogic al comunităților rurale, faptul că „latifundiile noastre boierești sau mânăstirești nu constituiau un singur domeniu teritorial, ci o adunătură de sate total sau parțial aservite” (Stahl, 1969), lipsa „fărămițării feudale” atribuie feudalismului românesc trăsături deosebite de cel apusean. Acesta din urmă, ca feudalism de import, se găsește în Transilvania. Este meritul incontestabil al ilustrului sociolog de a susține, într-o perioadă dominată de dogmatism și servilism față de literatura istorică sovietică de tip stalinist, specificul inconfundabil al statului românesc și de a respinge încorsetarea istoriei noastre sociale în schema celor cinci formațiuni sociale impusă de Stalin. Mai mult,

în legătură cu influența exercitată de slavi asupra structurii satului românesc H.H. Stahl scria: „Cât despre conviețuirea noastră cu slavii, e o întrebare în ce măsură acest neam migrant trăia în forme comunitar-sătești sau măcar dacă se afla în faza de teritorializare a triburilor lui. Ceea ce nu pare a fi probabil, dat fiind că acest grup de slavi și-a continuat curând pribegia spre Balcani, aici abia reușind să se teritorializeze, așezându-se statornic în forma de comunități agrare” (Stahl, 1980, 169). De asemenea, invocarea *mirului* rusesc este inefficientă. „Mirul este o comunitate agrară deosebită de comunitățile românești prin faptul că în mir se practică o distribuție periodică de terenuri, pe când la noi nu”. (*Ibidem*) Este de reținut, în acest sens, o concluzie deosebit de importantă: „E mult mai plauzibil ceea ce ne spune sociologia, atunci când arată că *formațiunile comunitar-sătești sunt pretutindeni băștinașe, fiind generate de condiții economice similare, astfel că e inutilă, pentru a le explica, recurgerea la teorii de aculturație*” (*ibidem*, 170) (s.n.). Satele devălmașe alcătuiau confederații intersătești. Astfel de obști, cu caracter confederal, se întâlneau în Vrancea (14 grupuri de sate erau reunite într-o astfel de obște) sau în *ocolul* Câmpulung Moldovenesc (format din 15 sate), dispunând de o organizație administrativă investită cu drepturi de a lua hotărâri obligatorii pentru întreaga colectivitate a satelor (Stahl, 1959, I, 164 ; 1980, 171-172). Cnezatele și voievodatele s-au constituit pe structura unor astfel de obști confederale. „O deosebire importantă față de despoțiile asiatică – preciza H.H. Stahl – consta tocmai în această existență a unor formațiuni confederale, care au făcut ca seria comunităților pastorale și agrare de la noi să fie capabilă să opună rezistență năvălitorilor asiatici. Până mai târziu, de altfel, această țărănime a continuat a avea

rosturi militare, chemată fiind la oastea cea mare a țării... asemenea virtuți (militare, n.n.) nu se pot naște spontan dintr-o populație amorfă și inertă și nici dintr-una aservită” (Stahl, 1980, 171-172). De reținut este și faptul că germeii viitorului stat al domniilor autohtone nu au putut crește decât din sânul acestor confederații de comunități sătești, care aveau în frunte o aristocrație de căpetenii războinice.

O temă majoră a sociologiei istoriei o reprezintă cea a raporturilor dintre populațiile nomade, care s-au perindat pe teritoriul țării noastre și populația băștinașă românească. Principalele forme de exploatare a comunităților sătești au fost, mai cu seamă: jaful sălbatic, jaful sub formă de răscumpărare, tributul și statele de pradă (Imperiul Otoman, statul maghiar ș.a.). În plan istoric, unele dintre aceste forme pot să coexiste. În această zbuțuită perioadă a năvălirilor barbare, avem, pe de o parte, populația românească, organizată în cnezate și voievodate, iar pe de altă parte, o clasă suprapusă formată din cuceritori și care, într-o serie de situații, a intrat în *simbioză* cu aristocrația autohtonă. Spre exemplu, Nicolae Iorga vorbea de „simbioza romano-cumană”. În succesiunea valurilor de nomazi cuceritori a avut loc și un proces de substituție a unor cuceritori cu alți cuceritori (de exemplu, pecenegii cu cumanii, cumanii cu tătarii etc.). Forma principală de exploatare a comunităților sătești a constituit-o *tributul*⁵.

În opinia profesorului H.H. Stahl, nici domniile autohtone nu pot fi concepute decât născându-se prin procesul *statelor de substituție*, adică preluând pe seama proprie mecanismele de exploatare organizate de nomazii antemergători.

Critica ipotezei „eroului aponim” descălecător de sate, dezvoltarea teoriei celui „de-al doilea servaj” la condițiile țării noastre, dezvoltarea mecanismelor procesului de destrămarea satelor devălmașe și

a modului *specific* de penetrare a capitalismului la noi sunt, printre altele, contribuții aduse de acesta la dezvoltarea sociologiei istoriei.

Întreg travaliul științific al ilustrului savant care a fost H.H. Stahl poate fi pus sub semnul unui gând popperian : „Știința nu își propune niciodată țelul iluzoriu de

a da răspunsuri definitive sau chiar numai probabile. Calea ei este determinată de țelul nemărginit, dar nicidecum de neatins, de a descoperi neîncetat probleme noi, mai generale și mai profunde și de a supune răspunsurile, întotdeauna provizorii, la aceste întrebări unor teste mereu reînnoite și tot mai severe”(Popper, 1981, 269).

Note

1. Comunicare susținută la Conferința Națională a Asociației Sociologilor din România (27 septembrie, 1991).
2. *Ținutul Chigheciului* (Tigheciului) se afla într-o zonă deluroasă, puternic împădurită. A fost, mai mult ca sigur, o confederație de sate. În faza inițială, ținutul se învecina la vest, peste apa Prutului, cu ținuturile Fălciu și Covurlui, la nord cu cel al Lăpușnei, spre sud cobora până la Dunăre, cuprinzând și Renii, iar spre est cu ținutul ce mai târziu se va numi Buceag. Pentru moldoveni – menționa Dimitrie Cantemir – a fost cea mai puternică pavăză împotriva sciților (tătarilor, n.n.), care nu au putut-o lua niciodată... Înainte vreme se numărau aici peste douăsprezece mii de locuitori, care erau cei mai viteji oșteni din toată Moldova; azi după atâtea înfrângeri și de o parte și de alta, n-au mai rămas decât vreo două mii”. Din cauza pierderilor din teritoriu, acest ținut este desființat și încorporat în ținutul Fălciu. Din punct de vedere militar, probabil în timpul lui Vasile Lupu, aici s-a organizat „Căpitanăia Codrului”, care se va transforma, mai târziu, în ținutul Codrului.
3. *Vezi Nerej – un village d'une région archaïque* (3 vol.), care alături de *Clopotiva – un sat din Țara Hațegului*, coordonată de Ion Conea, reprezintă singura monografie realizată complet după modelul cadrelor și manifestărilor lui Gusti.
4. Împotriva concepției idealist-juridice ca metodă de cercetare a istoriei sociale, în H.H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, București, Editura Științifică, 1969, 5-61.
5. „În secolul al XIII-lea, misionarul Giovanni da Pian del Carpine relatează, în însemnările sale, că la ieșirea din Cumania, de dincolo de Nipru, s-a întâlnit cu ducele Olaha, care fusese la tătari pentru a lua de acolo *iarlikul* de confirmare și pentru a plăti tributul. Tot în legătură cu această problemă, istoricul Ion Nestor scria : Cnejii și voievozii români ce hălăduiau pe aici erau supuși hanilor cumani, plătindu-le tribut și servindu-le dijma obișnuinții, fie din holdele țarinilor fie din belșugul turmelor. Era pe la începutul veacului al XIII-lea, când cumanii se treziră deodată loviți în spate de un alt popor, nomadic ca și ei, de *tătari*, care se revărsau din deșerturile Asiei cu o furie năprasnică asupra Europei îngrozite... Aceiași tătari năvăliră asupra cumanilor, pe care îi risipiră și puseseră capăt stăpânirii acestora asupra ținuturilor noastre; acestea ajunseseră astfel sub ascultarea noilor cuceritori tătari până la întemeierea voievodatelor noastre naționale... Cu vremea însă, tătarii, cărora românii le fuseseră birnici, nu mai aveau față de noi rosturile de odinioară. Ei hoinăreau fără rost și țintă în stepele pontice și îndeosebi în Crimeea, de unde se repezeau la noi spre a ridica dijma sau spre a cere ajutorul nostru în luptele lor lăuntrice sau cu vecinii neastâmpărați ca și ei. Se întâmplă însă că și domnii noștri recurgeau uneori la ajutorul tătarilor când se găseau în strâmtoare.” (I. Nestor, *Istoria Basarabiei*, București, Editura Humanitas, 1991, 20-21)

Bibliografie

- Bălcescu, N. (1960). Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri. În *Opere alese*, vol. 1. București: E.S.P.L.A.
- Caraion, P. (1971). Profesorul Dimitrie Gusti și Școala sociologică de la București. În *Școala Sociologică de la București*, vol. II. București: Editura Științifică.

- Donat, I. (1937). Hotarele Olteniei, *Arhivele Olteniei*, 92-94.
- Nestor, I. (1991). *Istoria Basarabiei*. București : Editura Humanitas.
- Noica, C. (1987). *Cuvânt împreună despre rostirea românească*. București : Editura Eminescu.
- Popper, K.R. (1981). *Logica cercetării*. București : Editura Științifică și Enciclopedică.
- Stahl, H.H. (1939). *Nerej – un village d'une région archaïque* (3 vol.). București : Institutul Social Român.
- Stahl, H.H. (1942). Nerej, un sat dintr-o regiune arhaică. *Sociologie Românească*, an IV, 7-12, 623-627.
- Stahl, H.H. (1959). *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I-II. București : Editura Academiei.
- Stahl, H.H. (1969). *Controverse de istorie socială românească*. București : Editura Științifică.
- Stahl, H.H. (1980). *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduiri tributale*. București : Editura Științifică și Enciclopedică.
- Stahl, H.H. (1981). *Amintiri și gânduri din vechea școală a monografiilor sociologice*. București : Editura Minerva.